

Karl Marx
Urtext. Αρχικό κείμενο Για την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας
Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2023.

Εισαγωγή του μεταφραστή

Το κείμενο του Μαρξ που μεταφράζουμε εδώ αποτελεί το διασωθέν τμήμα της πρώτης γραφής (του «αρχικού κειμένου»: *Urtext*) του έργου *Για την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (*Zur Kritik der politischen Ökonomie*). Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Μαρξ με τον Φερντινάντ Λασσάλ και τον Φρίντριχ Ένγκελς, η συγγραφή του κειμένου άρχισε στις αρχές της άνοιξης του 1858, αλλά καθυστέρησε λόγω προβλημάτων υγείας του Μαρξ. Το μεγαλύτερο μέρος του γράφτηκε στο διάστημα από τις αρχές Αυγούστου μέχρι τα μέσα Νοεμβρίου 1858, δηλαδή αφού ο Μαρξ είχε ολοκληρώσει το Χειρόγραφο 1857-58, το οποίο τιτλοφορήθηκε *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας). Το τμήμα του χειρογράφου που διασώθηκε αποτελείται από δύο τετράδια, εκ των οποίων το μεν ένα έχει ονοματιστεί από τον συγγραφέα Β' και περιλαμβάνει 21 σελίδες, το δε άλλο, συνολικά 18 σελίδων, αποτελείται από δύο μέρη, το Β'' που περιλαμβάνει τις σελίδες 1-14 και το Β''_{II} που περιλαμβάνει τις σελίδες 16-19 (ο Μαρξ παρέλειψε τη σ. 15). Η αρχή κάθε σελίδας των τετραδίων αυτών επισημαίνεται εντός κειμένου από τον αντίστοιχο αριθμό σελίδας του χειρογράφου μεταξύ δύο καθέτων γραμμών (π.χ. |4|). Σύμφωνα με τα σχέδια του Μαρξ κατά την εποχή συγγραφής του χειρογράφου, θα επρόκειτο για την πρώτη δημοσίευση του έργου του με αντικείμενο την *κριτική της πολιτικής οικονομίας*, η οποία θα περιελάμβανε τρία κεφάλαια: 1) αξία, 2) χρήμα, 3) το κεφάλαιο εν γένει. Το διασωθέν τμήμα του χειρογράφου περιλαμβάνει το τελευταίο μέρος του κεφαλαίου 2 και το πρώτο τμήμα του κεφαλαίου 3. Κατά τη συγγραφή όμως, ο Μαρξ διαπίστωσε ότι το χειρόγραφο αυτό είχε πάρει μεγαλύτερη έκταση απ' ό,τι υπολόγιζε και αποφάσισε να συμπεριλάβει μόνο τα δύο πρώτα κεφάλαια, 1) το εμπόρευμα (προηγούμενος τίτλος: αξία) και 2) το χρήμα. Για τον λόγο αυτό διέκοψε τη συγγραφή του και ξεκίνησε, περί τον Νοέμβριο του 1858, τη συγγραφή του βιβλίου *Για την κριτική της πολιτικής οικονομίας*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1859.¹

Το ανά χείρας διασωθέν χειρόγραφο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1941 από τις ξενόγλωσσες εκδόσεις του Ινστιτούτου Μαρξ-Ένγκελς-Λένιν της Μόσχας, ως παράρτημα των *Grundrisse*. Οι τίτλοι των έργων [*Grundrisse, Urtext*] δόθηκαν από τους εκδότες. Επανεκδόθηκε στο Βερολίνο – πρωτεύουσα της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας (DDR), από τον εκδοτικό οίκο Dietz το 1953 (ανατύπωση το 1974) και πάλι ως παράρτημα των *Grundrisse*, σε τόμο που δεν περιλήφθηκε στη σειρά των Απάντων των Μαρξ και Ένγκελς (Marx-Engels-Werke [MEW]).

Στην επανέκδοση των MEW (Dietz, Βερολίνο), τα *Grundrisse* εκδόθηκαν το 2018 ως τόμος 44 της σειράς, χωρίς να συμπεριληφθεί στον τόμο αυτόν το *Urtext*, το οποίο όμως είχε δημοσιευθεί το 1980 στον τόμο II.2 της *Συνολικής έκδοσης του έργου των Μαρξ και Ένγκελς* (Marx-Engels-Gesamtausgabe [MEGA], Dietz, Βερολίνο-ΛΔΓ). Στην ελληνική γλώσσα το *Urtext* έχει μεταφραστεί επίσης από τον Διονύση Διβάρη ως παράρτημα της ελληνικής έκδοσης των *Grundrisse* και από τον Θανάση Γκιούρα στον τόμο Β' της συλλογής *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850* του Μαρξ.²

Συγκριτικά τόσο με την έκδοση του 1859³ όσο και με το «Μέρος πρώτο» (κεφ. 1-3) του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, στο παρόν κείμενο ο Μαρξ συνάγει την έννοια του κεφαλαίου (και της

---

1 Οι πληροφορίες που αναφέρονται στην παράγραφο που προηγήθηκε προέρχονται από τις γερμανικές εκδόσεις του έργου: Karl Marx, 1974, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. [Anhang: Fragment des Urtextes von "Zur Kritik der politischen Ökonomie" (1858): 871-947], Βερολίνο, Dietz: 870· Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), 1982, II.2, "Das Kapital" und Vorarbeiten, Manuskripte und Schriften 1858/1861, Apparat, Βερολίνο, Dietz: 317-321.

2 Καρλ Μαρξ, 1992, *Grundrisse. Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, τόμος Γ', μετάφραση Διονύση Διβάρη, Αθήνα, Στοχαστής: 777-840· Karl Marx, 2018, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850, μια ανθολογία*, μετάφραση Θανάση Γκιούρα, Αθήνα, ΚΨΜ: 1233-1304.

3 Karl Marx, 2013, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, μετάφραση Χρήστος Μπαλωμένος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

καπιταλιστικής εξουσίας), όπως και τη διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου, σε αναφορά με τη λειτουργία της απλής κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και του χρήματος, όταν η ανταλλακτική αξία έχει «κατακτήσει το σύνολο της παραγωγής» (σ. 101): δηλαδή όταν έχει κυριαρχήσει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Γράφει χαρακτηριστικά ο Μαρξ, αποστασιοποιούμενος από μια ήδη διαδεδομένη στην εποχή του «διαλεκτική της ιστορικής εξέλιξης»:

«Ωστόσο, εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με την ιστορική μετάβαση της κυκλοφορίας στο κεφάλαιο. Η απλή κυκλοφορία είναι πολύ περισσότερο μια αφηρημένη σφαίρα της αστικής συνολικής διαδικασίας παραγωγής, η οποία αναδεικνύεται μέσω των δικών της προσδιορισμών ως στιγμή, ως απλή μορφή εμφάνισης μιας βαθύτερης διαδικασίας που βρίσκεται πίσω από αυτή, που συνάμα προκύπτει από αυτή και συγχρόνως την παράγει – το βιομηχανικό κεφάλαιο» (σ. 103).⁴

Η σημασία της ανάλυσης του Μαρξ στο παρόν κείμενο έγκειται πρώτα απ' όλα στο γεγονός ότι μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ένα ζήτημα που έχει διχάσει τη μαρξιστική σκέψη σχεδόν από την εποχή του ίδιου του Μαρξ: αυτό της εμπορευματικής και χρηματικής κυκλοφορίας στην ιστορική της διάσταση. Δεδομένου ότι το εμπόρευμα και το χρήμα ήταν διαδεδομένα σε πολλές κοινωνίες, αιώνες πριν τη γένεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (π.χ. στην αρχαία Αθήνα και τον αρχαίο ρωμαϊκό κόσμο, στο Βυζάντιο, στον μεσαιωνικό αραβικό και δυτικό χριστιανικό κόσμο κλπ.), τι σχέση έχουν οι ιστορικές αναφορές του Μαρξ στο εμπόρευμα και το χρήμα, τη σφαίρα της κυκλοφορίας, με τη θεωρητική («λογική») ανάπτυξη από τη μεριά του των κατηγοριών που αποκωδικοποιούν τον «ιδεώδη μέσο όρο» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής;⁵

Πιο συγκεκριμένα, είναι η ιστορική «ωρίμανση» των προκαπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και μορφών που διαμεσολαβούνται από τις σχέσεις κυκλοφορίας (εμπόρευμα, χρήμα, σχηματισμός θησαυρών),⁶ η οποία οδηγεί τελικά στην ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής; Επομένως, ο Μαρξ αποκαλύπτει πρώτα απ' όλα τη «διαλεκτική της ιστορίας» όταν αναπτύσσει τις κατηγορίες που αποκωδικοποιούν τον καπιταλισμό; Ή αντίθετα, η ανάλυση του Μαρξ εστιάζει στο συγκεκριμένο αντικείμενο «καπιταλισμός», όπου τα διάφορα ιστορικά παραδείγματα δεν κάνουν άλλο παρά να καταδεικνύουν την ασυμβατότητα των προκαπιταλιστικών μορφών με τις μορφές που προέκυψαν από τη γένεση και κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής; Επομένως, η ανάλυσή του δεν είναι πρωτίστως ιστορική αλλά *οργανική-ανατομική*: ερευνά τον *αιτιακό πυρήνα* των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, τις θεμελιώδεις (αλλά αδιόρατες στο πλαίσιο της κυρίαρχης ιδεολογίας) δομικές και ταξικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν το κάθε καπιταλιστικό σύστημα, σε αντιδιαστολή με όλες τις άλλες μορφές κοινωνικής εξουσίας και εκμετάλλευσης, και συνακόλουθα κάθε μορφή προκαπιταλιστικού πλούτου.

Στην πρώτη, ως την ονομάσουμε «ιστορικο-διαλεκτική», προσέγγιση, η εμπορευματική κυκλοφορία, από την πρώτη στιγμή της ιστορικής παγίωσής της, αποτελεί την ερμηνευτική μήτρα των ανθρώπινων δικαιοκτών σχέσεων αλλά και κρίσιμων ιδεολογικών παραστάσεων. Από τους πάμπολους μαρξιστές που υποστηρίζουν την άποψη αυτή θα αναφέρουμε δύο εμβληματικές περιπτώσεις:

Ο σημαίνων σοβιετικός μαρξιστής του δικαίου Εβγκένι Πασουκάνις (Evgeny Pashukanis) (1891-1937) γράφει χαρακτηριστικά:

4Στον 2^ο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ διευκρινίζει: «η λέξη βιομηχανικό χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια ότι αγκαλιάζει κάθε κεφαλαιοκρατικά ασκούμενο κλάδο παραγωγής» (Καρλ Μαρξ, 1979, *Το Κεφάλαιο*, τόμος δεύτερος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή: 49).

5 «Ο σκοπός μας είναι να παρουσιάσουμε μόνο την εσωτερική οργάνωση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, σαν να λέμε στον ιδεώδη μέσο όρο του» (Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, 1978, τόμος τρίτος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή: 1020).

6 Αλλά επίσης από τα προκαπιταλιστικά «συνεταιριστικά-πιστωτικά σχήματα», όπως το βαβυλωνιανό *tappūtīm*, το αθηναϊκό *ετερόπλον*, οι ρωμαϊκές *societas* και *fenus nauticum*, η βυζαντινή χρεοκοινωνία, το εβραϊκό *'isqa*, το αραβικό *qīḡād* και η *commenda* των πόλεων-κρατών της ιταλικής χερσονήσου, βλ. Γιάννης Μηλιός, 2020, *Βενετία: Μια συνάντηση που στέριωσε απρόοπτα. Πραγματεία για τον καπιταλισμό και τη διαδικασία γένεσής του*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια: 165-178.

«Οι τρεις αρχές του εγωισμού, της ελευθερίας και της υπέρτατης αξίας του προσώπου, είναι στενά δεμένες μεταξύ τους και στην ολότητά τους φανερώνουν την ορθολογική έκφραση της ίδιας της κοινωνικής σχέσης. Το εγωιστικό υποκείμενο, το υποκείμενο δικαίου και το ηθικό πρόσωπο είναι οι τρεις κύριες μάσκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται ο άνθρωπος στην κοινωνία της εμπορευματικής παραγωγής. [...] Το ότι στην αρχαία Ρώμη υπήρχε ο θεσμός της δουλείας δεν εμπόδισε τον Σενέκα να εκφράζει την πεποίθηση ότι “αν το σώμα μπορεί να μην είναι ελεύθερο και μπορεί να ανήκει σε κάποιον κύριο, όμως η ψυχή μένει πάντα *sui juris* [νομική προσωπικότητα]”».⁷

Επίσης, ο καθηγητής κοινωνικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Βρέμης, Άλφρεντ Ζον-Ρέτελ (1899-1990), ο οποίος επηρέασε σημαντικά τη μαρξιστική σκηνή της Δυτικής Γερμανίας (και όχι μόνο) μετά το 1968, ενώ το ενδιαφέρον για το έργο του αυξήθηκε σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια, γράφει στην πλέον διάσημη μελέτη του: «Από την ανάλυσή μας είδαμε ότι η ανταλλαγή εμπορευμάτων λειτουργεί ως μέσο κοινωνικής σύνθεσης μόνο από την ελληνική αρχαιότητα και μετά».⁸

Οι οπαδοί της «ιστορικο-διαλεκτικής» προσέγγισης υποστηρίζουν επίσης συχνά ότι η Μαρξική μέθοδος είναι «ταυτόχρονα ιστορική και λογική»: τα δομικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού που προέκυψαν από την ιστορική μετεξέλιξη προκαπιταλιστικών μορφών εμπορευματικής και χρηματικής κυκλοφορίας, διακρίνονται μεν από το προκαπιταλιστικό παρελθόν τους, αλλά διατηρούν μια κοινή μήτρα με αυτό, από το οποίο άλλωστε προήλθαν. Θεωρούν δηλαδή την απλή κυκλοφορία ως κοινή βάση των συγκεκριμένων προκαπιταλιστικών κοινωνιών και του καπιταλισμού. Δέχονται έτσι ότι η προκαπιταλιστική απλή κυκλοφορία των εμπορευμάτων και του χρήματος αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη του κεφαλαίου, αλλά η ύπαρξη ή όχι του κεφαλαίου παρουσιάζεται ως *πρόσθετο* (και τελικά «εξωτερικό») στοιχείο στο πλαίσιο της απλής κυκλοφορίας.⁹

Αντίθετα, όσοι υποστηρίζουν ότι η επιστημονική μέθοδος του Μαρξ είναι οργανική-ανατομική, με αντικείμενο επιστημονικής ανάλυσης τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (και την ειδοποιό διαφορά του από όλους τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής), υποστηρίζουν ότι, παρά τη φαινομενική-εξωτερική ομοιότητα (εμπορικές-εγγρήματες συναλλαγές πριν και μετά τη γένεση του καπιταλισμού), στην πραγματικότητα πρόκειται για ποιοτικά διαφορετικές μορφές και κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες δεν εντάσσονται σε κάποιου είδους κοινή αρχική βάση, αλληλουχία, συνέχεια, ή διαδικασία «ωρίμανσης». Από το μεγάλο σύνολο των προσεγγίσεων που εντάσσονται σε αυτήν την αντίληψη, αξίζει να παραθέσουμε κατ' αρχάς την επιχειρηματολογία του Γκέοργκ Λούκατς (1885-1971):

«Επομένως, το ερώτημα για το κατά πόσο η κυκλοφορία των εμπορευμάτων αποτελεί την κυρίαρχη μορφή μεταβολισμού μιας κοινωνίας δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί απλώς ως ποσοτικό ζήτημα [...]. Η διαφορά μεταξύ μιας κοινωνίας στην οποία η εμπορευματική μορφή αποτελεί την κυρίαρχη μορφή, η

7 Εβγκένι Πασουκάνις, 1977, *Μαρξισμός και δίκαιο*, Αθήνα, Οδυσσέας: 156-157.

8 Alfred Sohn-Rethel, 1978, *Intellectual and Manual Labour*, Λονδίνο και Μπαζινγκστόουν, Macmillan: 58 (μετάφραση δική μου).

9 «Σε αντίθεση με τους αστούς οικονομολόγους ο Μαρξ συγκρίνει τη σύγχρονη του κεφαλαιοκρατική κοινωνία με τις προαστικές κοινωνικές μορφές και αποκαλεί ιστορικές τις διαφορές μεταξύ της πρώτης και των τελευταίων. Γι' αυτό η ιστορική αλληλουχία καθορίζεται ως αλληλουχία εναλλαγής των πλευρών διαφορετικών κοινωνικών μορφών, σε αντίθεση προς τον διαχωρισμό των πλευρών εντός της ανεπτυγμένης αστικής κοινωνίας. [...] [Η] ιστορική αλληλουχία συνίσταται στη μετάβαση από το χρήμα, όπως αυτό υπήρχε προ της κεφαλαιοκρατίας, στο χρήμα, όπως υπάρχει επί κεφαλαιοκρατίας. Η λογική αλληλουχία συνίσταται στη μετάβαση από το χρήμα, το οποίο είναι τροποποιημένο από την εμφάνιση του κεφαλαίου, της μισθωτής εργασίας κτλ., στο ίδιο το κεφάλαιο κτλ. Αυτοί οι δύο τύποι μετάβασης και συμπίπτουν και δεν συμπίπτουν μεταξύ τους στην ίδια την ουσία», Β. Α. Βαζιούλιν, 2021, «Υπέρ της ιστορικής προσέγγισης στο πρόβλημα του ιστορικού και του λογικού», ΚΟΜΕΠ 6/2021, <https://www.komep.gr/m-article/Υper-tis-istorikis-proseggisis-sto-problima-toy-istoriko-kai-toy-logiko/>. «Η αρχή της ενότητας του ιστορικού και του λογικού είναι ένα από τα συστατικά στοιχεία της διαλεκτικής μεθόδου και αποτελεί τη μεθοδολογική βάση για την κατανόηση της ουσίας και των νομοτελειών των σύνθετων αναπτυσσόμενων αντικειμένων», Β. Σ. Σβιριόφ, 2021, «Ιστορικό και λογικό», ΚΟΜΕΠ 6/2021, <https://www.komep.gr/m-article/Istoriko-kai-logiko/>

οποία επηρεάζει καθοριστικά όλες τις εκφάνσεις της ζωής, και μιας κοινωνίας όπου εμφανίζεται μόνο περιστασιακά είναι, αντιθέτως, ποιοτική διαφορά. Διότι όλα τα υποκειμενικά και αντικειμενικά φαινόμενα των εν λόγω κοινωνιών λαμβάνουν ποιοτικά διαφορετικές μορφές αντικειμενικότητας βάσει αυτής της διαφοράς. [...] Η διαπίστωση της αποσυνθετικής επίδρασης της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων καθώς αυτή στρέφεται στο εσωτερικό της κοινότητας υποδεικνύει με πλήρη σαφήνεια την ποιοτική στροφή που προκαλείται από την κυριαρχία του εμπορεύματος. Παρ' όλα αυτά, ούτε αυτή η επίδραση στο εσωτερικό της δομής της κοινωνίας επαρκεί προκειμένου η εμπορευματική μορφή να καταστεί η μορφή συγκρότησης μιας κοινωνίας. Για να συμβεί αυτό, όπως τονίστηκε και παραπάνω, πρέπει η εμπορευματική μορφή να διεισδύσει σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής μιας κοινωνίας και να τις μετασχηματίσει καθ' ομοίωσή της, και όχι απλώς να συνδεθεί εξωτερικά με ανεξάρτητες προς αυτή διαδικασίες που στρέφονται προς την παραγωγή αξιών χρήσης».¹⁰

Και ο ίδιος καταλήγει:

«η καπιταλιστική κοινωνία, μέσω της οικονομικής οργάνωσης της παραγωγής και της κυκλοφορίας εμπορευμάτων, προσέδωσε στην οικονομική ζωή ανεξάρτητο και αυτοτελή χαρακτήρα που βασίζεται σε εμμένεις νόμους, κάτι το οποίο ήταν άγνωστο σε προηγούμενες κοινωνίες».¹¹

Η θεωρητική παρέμβαση του Λουί Αλτουσέρ (1918-1990) και των συνεργατών του κατά τη δεκαετία του 1960 ανέδειξε επίσης τη θέση ότι η επιστημονική ανάλυση του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* αφορά τον ήδη-θεμελιωμένο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, και δεν ακολουθεί κάποια υποτιθέμενη ιστορική εξέλιξη προκαπιταλιστικών κοινωνικών μορφών και σχέσεων:

«Η τάξη στην οποία αρθρώνονται αυτές οι έννοιες μέσα στην ανάλυση είναι η τάξη της επιστημονικής απόδειξης του Μαρξ: δεν έχει καμία άμεση και αμφιμονοσήμαντη σχέση με την τάξη εμφάνισης των κατηγοριών στην ιστορία. Μπορεί να υπάρχουν προσωρινές συναντήσεις, μέρη ακολουθιών που φαινομενικά οργανώνονται από την ίδια τάξη, άλλα αυτό δεν αποδεικνύει πως υπάρχει τέτοια αντιστοιχία, δεν αποτελεί απάντηση στο ερώτημα σχετικά με την αντιστοιχία».¹²

Το ανά χείρας κείμενο του Μαρξ δεν αφήνει καμία αμφιβολία: η προσέγγισή του ακολουθεί την οργανική-ανατομική («λογική») προσέγγιση. Χρησιμοποιώντας αρχικά πληθώρα ιστορικών αναφορών και παραδειγμάτων, κάνει σαφή όχι απλώς τη διάκριση ανάμεσα στην κυκλοφορία των εμπορευμάτων σε προκαπιταλιστικές κοινωνίες και στον χαρακτήρα της κυκλοφορίας στον καπιταλισμό, αλλά και την έλλειψη κάποιου τύπου «αναγκαίας» γενετικής σχέσης ή αλληλουχίας μεταξύ τους. Γράφει:

«Η απλή κυκλοφορία, η οποία είναι απλώς η ανταλλαγή εμπορεύματος και χρήματος, όπως και η ίδια η ανταλλαγή εμπορευμάτων σε διαμεσολαβημένη μορφή, προχωρώντας μέχρι τον σχηματισμό θησαυρού, μπορεί να υπάρξει ιστορικά, ακριβώς επειδή είναι απλώς μια διαμεσολαβούσα κίνηση μεταξύ προϋποτεθειμένων σημείων εκκίνησης, χωρίς η ανταλλακτική αξία να έχει κατακτήσει την παραγωγή ενός λαού, είτε σε όλη την έκταση είτε σε βάθος» (σ. 100).

Αντίθετα, στον καπιταλισμό,

---

10 Γκέοργκ Λούκατς, 2023 [1923], *Ιστορία και ταξική συνείδηση. Μελέτες για τη μαρξιστική διαλεκτική*, Αθήνα, Εκδόσεις των συναδέλφων: 150-151.

11 Όπ.π.: 364.

12 Λουί Αλτουσέρ, «Από το *Κεφάλαιο* στη φιλοσοφία του Μαρξ», σε L. Althusser, E. Balibar, R. Establet, P. Macherey & J. Rancière, 2003 [1965], *Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, μετάφραση Δημήτρης Δημούλης, Χρήστος Βαλλιάνος & Βίκυ Παπαοικονόμου, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα: 65-66.

«ολόκληρο το σύστημα της αστικής παραγωγής δεν μπορεί παρά να προϋποτίθεται προκειμένου η ανταλλακτική αξία να εμφανίζεται ως ένα απλό σημείο εκκίνησης στην επιφάνεια και η διαδικασία της ανταλλαγής, όπως αποκαλύπτεται στην απλή κυκλοφορία, ως ο απλός κοινωνικός μεταβολισμός, ο οποίος όμως περιλαμβάνει το σύνολο της παραγωγής καθώς και της κατανάλωσης. Θα προέκυπτε επομένως ότι για να συναντιούνται τα άτομα ως ελεύθεροι ατομικοί παραγωγοί στις απλές σχέσεις αγορών και πωλήσεων κατά τη διαδικασία της κυκλοφορίας, για να φιγουράρουν ως ανεξάρτητα υποκείμενά της, προϋποτίθενται ήδη άλλες πιο περίπλοκες σχέσεις παραγωγής, οικονομικές σχέσεις των ατόμων, οι οποίες συγκρούονται περισσότερο ή λιγότερο με την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους» (σ. 81).

Διότι, όταν το χρήμα είναι κεφάλαιο, προϋποτίθεται αφενός ο θεσμικά ελεύθερος μισθωτός εργάτης, που «η ύπαρξή του είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόσυρτης ιστορικής διαδικασίας στην οικονομική διαμόρφωση της κοινωνίας» (σ. 135), αλλά και μια κυκλοφορία ποιοτικώς ριζικά διαφορετική συγκριτικά με την εμπορευματική και χρηματική κυκλοφορία στους προκαπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς:

«η ίδια η κυκλοφορία δεν συνιστά πλέον μια απλώς τυπική διαδικασία κατά την οποία το εμπόρευμα διατρέχει τους διάφορους προσδιορισμούς του· πολύ περισσότερο, η ίδια η ανταλλακτική αξία, και μάλιστα η ανταλλακτική αξία που μετριέται σε χρήμα, πρέπει να εμφανίζεται ως προϋπόθεση τιθέμενη από την κυκλοφορία, και ως τιθέμενη από αυτήν να εμφανίζεται προϋποτιθέμενη αυτής. Η ίδια η κυκλοφορία πρέπει να εμφανίζεται ως στιγμή της παραγωγής ανταλλακτικών αξιών (ως διαδικασία παραγωγής ανταλλακτικών αξιών)» (σ. 116, η έμφαση προστέθηκε).

Ο Μαρξ μάλιστα προειδοποιεί τους αναγνώστες του με την ακόλουθη παρατήρηση:

«Στο σημείο αυτό αποσαφηνίζεται μια και καλή πώς η διαλεκτική μορφή έκθεσης είναι ορθή μόνο όταν γνωρίζει τα όριά της. Από την εξέταση της απλής κυκλοφορίας αναδύεται για μας η γενική έννοια του κεφαλαίου, διότι μέσα στον αστικό τρόπο παραγωγής η ίδια η απλή κυκλοφορία υφίσταται μόνο ως προϋπόθεση του κεφαλαίου και ως προϋποθέτουσα το κεφάλαιο» (σ. 135, η πρώτη έμφαση προστέθηκε).

Και μια διαλεκτική μορφή έκθεσης που «γνωρίζει τα όριά της», σημαίνει ότι «αν εξετάσουμε γενικά την κοινωνική σχέση των ατόμων μέσα στην οικονομική τους διαδικασία, πρέπει απλώς να ακολουθήσουμε τους μορφικούς προσδιορισμούς της ίδιας της διαδικασίας» (σ. 90), δηλαδή να λάβουμε υπόψη όχι απλώς την ανταλλακτική διαδικασία ως «επιφάνεια» των κοινωνικών σχέσεων, αλλά και ό,τι εξελίσσεται «πίσω από την πλάτη της», την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής:

«Εξεταζόμενη εν εαυτή, η κυκλοφορία είναι η διαμεσολάβηση προϋποτεθειμένων άκρων. Αλλά δεν θέτει η κυκλοφορία αυτά τα άκρα. [...] Επομένως, το άμεσο Είναι της είναι καθαρή φαινομενικότητα. Αποτελεί το φαινόμενο μιας διαδικασίας που εξελίσσεται πίσω από την πλάτη της» (σ. 98).

Η θεωρητική ανάλυση του Μαρξ για την ασυμβατότητα των υποτιθέμενων «εμπορευματικών» προκαπιταλιστικών κοινωνιών με τον καπιταλισμό, επιβεβαιώνεται από τις μεταγενέστερες ιστορικές έρευνες. Όπως έδειξε, π.χ., ο διάσημος μαρξιστής Βρετανός ιστορικός Τζέφρι Έρνεστ Μόρις Ντε Σεντ Κρουά (1910-2000), στην αρχαία Αθήνα και Ρώμη, δύο κοινωνίες με διαδεδομένες τις εμπορευματικές και χρηματικές σχέσεις, ο μη χρηματικός χαρακτήρας του κυρίαρχου κλασικού δουλολκτικού τρόπου παραγωγής σήμαινε ότι «το χρηματικό εισόδημα δεν μπορεί να εξομοιωθεί άμεσα, με σκοπό την αποτίμηση, με το εισόδημα σε είδος από τη γη»:

«Ένας βιοτέχνης ή έμπορος, ακόμα και όταν γενικεύθηκε η χρήση του χρήματος, απλώς δεν μπορούσε να γνωρίζει πόσο είναι το “εισόδημά” του ή τα “κέρδη” του εκφρασμένα σε δραχμές. Αυτό είναι ένα από τα βασικά δεδομένα της οικονομίας του ελληνικού κόσμου (και του ρωμαϊκού κόσμου), το οποίο

παραβλέπουν πολλοί σύγχρονοι ιστορικοί, διότι επιμένουν, απολύτως ασυνείδητα, να συλλαμβάνουν τα αρχαία οικονομικά συστήματα με όρους που υιοθετούνται κατευθείαν από τον σύγχρονο ή τον μεσαιωνικό κόσμο. Κανένα χαρακτηριστικό της οικονομίας της σύγχρονης ή ακόμα και της μεσαιωνικής Ευρώπης δεν μπορεί να υποτεθεί ότι υφίστατο στην αρχαία Ελλάδα». ¹³

Ο κυρίαρχος (κλασικός) δουλκοκτητικός τρόπος παραγωγής (και μεταγενέστερα ο φεουδαρχικός ή ο ασιατικός τρόπος παραγωγής) περιόριζαν τις εγχρήματες οικονομικές δραστηριότητες σε μια παρενθετική θέση μεταξύ των βασικών κοινωνικών δομών και ακύρωναν τη δυνατότητα καθολικής συμμετροποίησης των παραγόμενων αξιών χρήσης.

Οι λόγοι για τους οποίους το ζήτημα της εμπορευματικής και χρηματικής κυκλοφορίας στην ιστορική της διάσταση δίχασε τη μαρξιστική σκέψη, είναι κατά τη γνώμη μου πολλοί και ενίοτε σχετίζονται με γενικότερες, αποκλίνουσες, συλλήψεις περί της ιστορικής εξέλιξης εν γένει. Εντούτοις, υφίσταται και ένας ειδικότερος λόγος που αναλύεται σε δύο συνιστώσες: αφενός την απόφαση του Μαρξ να εισαγάγει στο *Κεφάλαιο* με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στο ανά χειράς κείμενο την εξέταση της κυκλοφορίας και της αξίας (κεφάλαια 1-3 του πρώτου τόμου), δηλαδή ανεξάρτητα από την έννοια του κεφαλαίου, η οποία εισάγεται αργότερα στο 4^ο κεφάλαιο ¹⁴ και αφετέρου την πρόσληψη του όλου ζητήματος από τον Ένγκελς.

Ο ρόλος του Ένγκελς ήταν καθοριστικός για την ανάπτυξη της μαρξιστικής θεωρίας· σε πολλές περιπτώσεις τα γραπτά και οι πρωτοβουλίες του λειτούργησαν ως καταλύτης για τον ίδιο τον Μαρξ, ώθησαν τον τελευταίο στον αναπροσανατολισμό των θεωρητικών στόχων του, στη διάνοιξη νέων θεωρητικών πεδίων, και πρώτα απ' όλα στη στροφή από τη φιλοσοφία στην κριτική της πολιτικής οικονομίας. Εντούτοις, στο ζήτημα της «ιστορικότητας» των κατηγοριών της εμπορευματικής και χρηματικής κυκλοφορίας, οι απόψεις του Ένγκελς απέκλιναν συστηματικά από αυτές του Μαρξ.

Όταν ο Μαρξ είχε αρχίσει να δουλεύει το ανά χειράς κείμενο, σημείωσε σε μια επιστολή του προς τον Ένγκελς, στις 2/4/1858, ότι «αυτή η απλή κυκλοφορία, εξεταζόμενη ως τέτοια», από την οποία αρχίζει την ανάλυσή του, «αποτελ[εί] την επιφάνεια της αστικής κοινωνίας, στην οποία οι βαθύτερες διαδικασίες από τις οποίες προέκυψε έχουν σβήσει». ¹⁵ Επισήμανε δηλαδή ο Μαρξ στον φίλο και κριτικό αναγνώστη του έργου του ότι δεν ξεκινάει από κάποια υποτιθέμενη «ιστορικά προϋπάρχουσα» απλή εμπορευματική παραγωγή, αλλά από «την επιφάνεια της αστικής κοινωνίας» για να αποκαλύψει και να διερευνήσει ακριβώς τις αδιόρατες «βαθύτερες διαδικασίες από τις οποίες προέκυψε». Ο Ένγκελς απάντησε στο γράμμα του Μαρξ στις 9/4/1858, σημειώνοντας τα ακόλουθα: «η ανάπτυξη του ζητήματος του χρήματος είναι πράγματι εξαιρετική, παρόλο που και εδώ υπάρχουν σημεία που δεν μου είναι καθαρά, τουλάχιστον μέχρι ν' αναζητήσω το ιστορικό υπόβαθρό τους». ¹⁶ Μια ανάλογη αλληλογραφία ανάμεσα στους Μαρξ και Ένγκελς έλαβε χώρα πριν την έκδοση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*. Όταν διάβασε τα δοκίμια που του έστειλε ο Μαρξ, ο Ένγκελς, σε επιστολή του στις 16/6/1867, αφού επισημάνει ότι το υψηλό επίπεδο ανάλυσης δημιουργεί δυσκολίες κατανόησης στον ανυποψίαστο αναγνώστη, ο οποίος «δεν θα βασανίσει τον εαυτό του προς χάριν της μορφής της αξίας», προτείνει στον Μαρξ: «να ενίσχυες με κάπως περισσότερα ιστορικά στοιχεία τα συμπεράσματα [...] να τα υπέβαλες, κατά κάποιο τρόπο στη δοκιμή της Ιστορίας». ¹⁷

13 Ste Croix, G. E. M., de, 2004, *Athenian Democratic Origins and other Essays*, Οξφόρδη, Oxford University Press: 42 (μετάφραση δική μου). Βλ. επίσης Γιάννης Μηλιός, 2020, *Βενετία: Μια συνάντηση που στέριωσε απρόοπτα. Πραγματεία για τον καπιταλισμό και τη διαδικασία γένεσής του*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια: 115-178.

14 Εντούτοις, ήδη στο 1^ο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ επισήμαινε σε υποσημείωση: «Η μορφή αξίας του προϊόντος εργασίας είναι η πλέον αφηρημένη, μα και η πιο γενική μορφή του αστικού τρόπου παραγωγής, που έτσι χαρακτηρίζεται σαν ένα ιδιαίτερο είδος κοινωνικής παραγωγής κι επομένως χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα και ιστορικά. Όταν λοιπόν την πάρει κανείς κατά λάθος για την αιώνια φυσική μορφή της κοινωνικής παραγωγής, παραβλέπει αναγκαστικά και το ειδικό της μορφής της αξίας» (Καρλ Μαρξ, 1978, *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή: 73).

15 Καρλ Μαρξ - Φρίντριχ Ένγκελς, 2019, *Αλληλογραφία για το Κεφάλαιο*, τόμος Α', Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή: 144.

16 Όπ.π.: 146 (η έμφαση προστέθηκε).

17 Όπ.π.: 263.

Καίτοι ο Μαρξ δεν ακολούθησε αυτήν τη συμβουλή του συντρόφου του, ο Ένγκελς επέμεινε στην «ιστορικο-διαλεκτική» του αντίληψη. Έτσι, στον Πρόλογο που έγραψε στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* υποστήριξε:

«ο Μαρξ στην αρχή του πρώτου Βιβλίου, [...] ξεκινάει από την απλή εμπορευματική παραγωγή, που αποτελεί γι' αυτόν *ιστορική* προϋπόθεση για να φτάσει στη συνέχεια από τη βάση αυτή στο κεφάλαιο – γιατί εδώ ξεκινάει ακριβώς από το απλό εμπόρευμα και όχι από μια *εννοιακά και ιστορικά δευτερεύουσα μορφή*, όχι από το *τροποποιημένο πια κεφαλαιοκρατικά εμπόρευμα*».¹⁸

Σε αντίθεση με την αντίληψη ότι «το τροποποιημένο κεφαλαιοκρατικά εμπόρευμα» αποτελεί «εννοιακά και ιστορικά δευτερεύουσα μορφή», έναντι του σχεδόν αείποτε υπάρχοντος «απλού εμπορεύματος», η ανάλυση του Μαρξ στο ανά χείρας κείμενο συνιστά εννοιολογική αναπαραγωγή όχι των εμπειρικών, αλλά των δομικών σχέσεων που διέπουν τον *καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής*, μέσα από τη διαλεκτική ανάπτυξη των ιδιαίτερων κατηγοριών του: μεταβαίνει από το χρήμα στο κεφάλαιο, δείχνοντας ότι το χρήμα ως αυτονομημένη μορφή αξίας στο επίπεδο της απλής κυκλοφορίας απαιτεί έναν περαιτέρω μορφικό προσδιορισμό, αυτόν του κεφαλαίου:

«Η μόνη αξία χρήσης που μπορεί να αποτελέσει μια αντίθεση και μια συμπλήρωση στο χρήμα ως κεφάλαιο είναι η εργασία, και αυτή υπάρχει στην εργασιακή ικανότητα που υφίσταται ως υποκείμενο. [...] Η αξία χρήσης έναντι της οποίας το χρήμα, ως εν δυνάμει κεφάλαιο μπορεί να ανταλλαγεί, δεν μπορεί παρά να είναι η αξία χρήσης από την οποία γίνεται, δημιουργείται και πολλαπλασιάζεται η ίδια η ανταλλακτική αξία. Αλλά αυτή είναι μόνο η εργασία» (σ. 133-134).

Ο Μαρξ, έχοντας αποκαλύψει τον χαρακτήρα της απλής κυκλοφορίας ως της αναγκαίας εξωτερικής εμφάνισης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, της ιστορικά μοναδικής χρηματικής οικονομίας όπου το χρήμα λειτουργεί πάνω απ' όλα ως κεφάλαιο, θεμελιώνει την επιστημονική κριτική της καπιταλιστικής εξουσίας και εκμετάλλευσης όπως και των ιδεολογικών λόγων που τη στηρίζουν.

Κλείνοντας αυτό το εισαγωγικό σημείωμα οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Γιώργο Μεταξά, ο οποίος θεώρησε την πρώτη εκδοχή της μετάφρασης που ακολουθεί και εισηγήθηκε τροποποιήσεις-διορθώσεις που βελτίωσαν την ποιότητά της. Ευχαριστώ επίσης τον επιμελητή της έκδοσης Γιώργο Στεφανίδη και τον συνάδελφο Σπύρο Λαπατσιώρα για τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

Στο κείμενο που ακολουθεί περιλαμβάνονται τριών ειδών υποσημειώσεις: (α) του Μαρξ [υποσ. του Μαρξ], (β) των Γερμανών επιμελητών των εκδόσεων MEW ή MEGA² [ΣτΓΕ, MEW] ή αντίστοιχα [ΣτΓΕ, MEGA II²] και (γ) του μεταφραστή [ΣτΜ].

Γιάννης Μηλιός, Σεπτέμβριος 2023.

---

18 Φ. Ένγκελς, «Πρόλογος», σε Καρλ Μαρξ, 1978, *Το Κεφάλαιο*, τόμος τρίτος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή: 26 (η έμφαση προστέθηκε).